

VARGA JÓZSEF

ADY OLASZ ÉRDEKLŐDÉSE

(Ady Itáliája)

Első külföldi útja is olasz földre, itáliai tájra vezetett. 1903 és 1914 között összesen közel félételt töltött Olaszországban.

Glosszáit, cikkeit át- és átszövik az olasz vonatkozások — utalások — célzások. Az olasz progresszív szellem múltbeli nagy alakjai ott vannak Ady jelképei között. „A Kolumbusz hajója csalta az emberiséget mai útjára. Átkos, gyötrelmes, gyönyörű útra . . . — Mert egyre nyívnódnak a boldogtalan emberi idegek Kolumbusz, Amerigo . . . óta.” — olvashatjuk egyik 1905-ös tárcájában. „A Kolumbusz fatális útvágása”-t hangsúlyosan ismétli meg ugyanitt. De ha ezt a téma adta ötletszerűségnek tartanánk is, Galilei idézése bizonyíthatja, hogy milyen szerves része volt a progresszív Ady gondolkodásának a XVII. század nagy olasz tudósa alakjának jelképivé emelése.

„Galileivel, Husszal még könnyen elbántak s már Spencerral vitázni kell . . .” olvashatjuk *A hétről* glosszázott egyik nagyváradi cikkében. Majd egy alkalmi napihír 1905-ben ismét témául szolgálhatott a publicista Adynak. Rövidségében is gondolatgazdag, sokatmondó. Megérdemli, hogy az egészet ide iktassuk.

„Az ujjai még megmaradtak Galileinek. Most árulja ez ujjakat egy öreg olasz asszony. A hüvelyket és a mutatót. A föld is forog még. Sőt mégis forog. Ma már az Egyház sem bánja, hogy forog. De tavaly egy könyvet olvastam. Ez a könyv egy klerikális író írása. A klerikális író pedig azt bizonygatja, hogy Galileinek fogalma sem volt a föld forgásáról. Csak úgy beleesett, mint Pilátus a Credoba. Hát ez már nagyon mindegy. Végre is vannak istentelenek, kik azt állítják, hogy Pál apostol nélkül nem volna — krisztianizmus. Mégis a híres feszület forgácsait őrizte századokig a hívő jámborság. Az olasz kormány is meg fogja venni a Galilei ujjait. Még ha nem is a Galileieit. Még ha Galilei mozdulatlanak hitte volna is a földet. Mert úgy érzi és tudja az emberiség, hogy Galilei ujjai mutattak irányt neki. Arra megy, amerre Galilei ujjai mutattak. És erekyére szüksége van a Galilei vallásának is . . .” (*Galilei ujjai.*) S hogy mit is akart mondani korának Galilei emlegetésével a már váradi újságíró éveiben antiklerikális publicisztikus csatákat vívó Ady, azt elárulja noteszbejegyzése, 1904-ből, első párizsi útjáról: „A klerikálisok letagadják Galileit is.”

Galilei mellett felmagaslik Ady írásaiban Giordano Bruno és a korábbi századokból Savonarola, Machiavelli alakja is.¹

*

1903. március 7 és 17 között járt Ady először Velencében. Hazatérve tárcában számolt be lapjában útjáról. „Én őszintén bevallom azt, amit sokan nem mernek. Engem nem érdekel a múlt, elkerülnek az ellágyulások. Istenem, Venezia engem talán húszéves koromban sem

¹ Az említett lelőhelyek az idézetek szövegen belüli sorrendjében értendők: Az első pipás, AEÖPM (= Ady Endre összes prózai művei) VI. 223. III. 111. — Galilei ujjai, VII. 58–59., Párisban és Napfényországban, Athenaeum, 1949. 329.

gerjesztett volna dalra. Búzt, dohot szagoltam, csalást, fals színeket láttam . . . Erős érzésem egyetlen egy volt a Lídón. Itt már a modern élet láza csapott felém s itt tenger a tenger, nem laguna." Ezen az úti beszámolón még erősen érzik a radikálisok múltat elutasító szellemi attitűdjét.

Legfontosabb mondanivalóját 1906-os és 1911-es olasz útja alkalmából írta meg. Marseille-ből indult az Adria Társaság hajóján és több kikötő érintésével futott be hajója ismét Velencébe. Genuában észrevette a riasztó kontrasztot a díszes temető és a mindennapok sivársága között: „Mennyi rongyos élő s mennyi pompás halott. Persze, persze, Olaszországban vagyunk. Első olasz állomás az úton.” (*Úti levelek. A cifra halottak.*) De még ezen a luxusutazáson is hazai gondokkal találkozik. „. . . magyar testvéreim a hajó elején. Genuában fedeztem fel őket. A hajólépcső fölött álltak. Nézték a kacagó kék tengert és káromkodtak . . . Piszkos olasz munkások érkeztek velünk. Jókedvű népség. Szennyes, koldus, szemtelen. De a tengeren otthon van. Hihetetlenül, ríkatóan árva az én fajtám parasztja. Otthon, idegenben, a grófok birtokán, vagy a tengeren . . . Yacht vagy tengerfenék: ez a magyar választék.” — jegyzi meg kétségbeeséssel átszótt iróniával. (*Úti levelek. Magyarok a hajón.*)

Bár az erősen politikai érdeklődésű Ady figyelmének középpontjában a kortárs francia (és 1905 táján az orosz) politika áll — ezek csaknem teljesen lekötik érdeklődését — olykor kitekint más tájakra. Így éppen ezen az útján Itáliára is. Tud a kortárs olasz politika zűrzavaráról, hogy a fiatal királyság mennyire nem tud igazán élni a Risorgimento nagyjai által kiküzdött szabadsággal és a nagy múlt külsőséges utánzásában éli ki magát. Oly rokon volt mindez a hazai közállapotokkal.

Génuva, Messina után Catania volt Ady 1906-os őszi földközi-tengeri útjának következő állomása. „Gyönyörű hajnalban föllobogózt Zrinyink kikötött az Etna alatt. Maltából érkezünk, ernyedten a tegnapi forróságtól. Catania kikötőjében zászlós, bokréta minden hajó. Szeptember huszadik napja: az olasz Unio ünnepe . . . Tíz templomban harangznak legalább is. Összehangolt, muzsikáló harangokkal. Ezek a harangok aligha az egységes Olaszország öröme zúgnak. Sziciliában vagyunk: pap vagy ösvér minden második élőlény. A dómban nagyon szürke, hétköznapi mise, Trikolor csak minden ötödik házon leng.”

Majd a Villa Bellini előtt felfedezi az olasz szabadkőművesek kiáltványát olvasó csoportot: „Harcias kiáltvány ez a nemzeti ünnepen. Palermóban bizonyosan valamennyit letéptek suhancaikkal a papok . . . Az aláírás a plakáton: Ferrari nagymester. A vatikáni Rómát vádolja keserűen. Mazzinit idézik meg a szabadkőművesek. Hát ilyen Olaszországról álmódott-e Mazzini? A Vatikán és butító, fosztogató hadát nyögi Itália. Ma jobban, mint valaha. Így állítja nagy igazsággal a plakát.” Úti levelében Ady ki is ragad néhány mondatot az olasz szabadkőművesek kiáltványából: „Olaszok, a mai nemzeti ünnepen mea culpáztatok. Olaszország ma is a papság zsákmánya. Föl kell még egyszer szabadítani Olaszországot.”

Ady egy kis utcai pillanatképet rögzít a kiáltvány fogadtatásáról: „Mindjárt verekedés támad a plakát előtt. Ingerülten hadonásznak az emberek. Végre is két ős polgár szava győz. Ezeket lelkesíti a plakát. Még vannak garibaldisták Olaszországban. Vannak még Sziciliában is.” Ady jólesően írhatta le ezt a mondatot, hisz Garibaldit mindig a legnagyobb tisztelettel emlegette. Mielőtt elindult földközi-tengeri hajóútjára, 1906 nyarán, második párizsi útja első napjai egyikén írta glosszájában: „Franciaországban hamar észrevettük, mi lesz a Kossuth Lajosok és Garibaldik szent hevüléséből. Rabszolgatartók altató zsoldára . . .” Nem sokkal később, 1907-ben szintén Párizsban írja le a szép mondatot: „Garibaldi minden olasz volt s Róma bevétele az olasz nép hőstette volt.”

De Garibaldi nevének felemlítése a cataniai keltezésű útlevelemben ismét csak alkalom arra, hogy az otthoni gondok eszébe jussanak, hazai fájdalmak fájjanak neki: „Különös tragikomikus tréfája ez a fejlődésnek” — ítélt Ady abból, hogy két idős polgárnak, két garibaldistának kellett megvédeni még a század első évtizedében is a szabadkőművesek igazát: „Olaszországban is úgy történt, mint Magyarországon. Az a nemzedék, mely a hatvanas évek végén

s a hetvenesek elején élte ifjúságát, világos lelki szabadgondolkodó. Akik már eltávoztak, vagy már nagyon ősz fejjel élnek közöttünk.

Az újabb nemzedéket pedig már suttyomban a reakció nevelte föl magának. Keresztes diákbrigádjai Olaszországnak is vannak. És az olasz kultuszminiszter nem mert elmenni Milánóba, ahol az olasz tanférfiak a felekezeti iskolák eltörlése mellett emeltek harsány szót. Olaszországot is átította lassú szívárgással egészen a reakció. S milyen perspektíva táró, ahogy gondolatait összegezi: „Maga Mommsen kénytelen volt a szociál-demokráciában reménykedni. Olaszország szabadgondolkodói sem tehetnek mást.

Estefeléd indulunk Cataniából. A mólón verkli mellett munkások mulatnak. A harangok újra zúgnak, de a nóta hallik, mert ez a nóta a Marseillaise.”²

Ősszel került sor erre a földközi-tengeri hajóútra s az utazás utolsó állomásáról küldött tárcájának már a címébe bekerült az ősz: *Az őszi Velence*. „Mi hajtja, húzza a magyarokat Velencébe?” — kérdezi cikkének első mondatában. Velence nevezetes helyeit, a Quadri kávéházat, a Danieli fogadót, a Florián cukrászdát emlegeti, mint ahol a leggyakrabban lehet magyarokkal találkozni. „Mit visznek haza?” — firtatja azonban tovább Ady. S válasza olyan felidézni tudása Velence egyetlen varázsának, amire csak a legnagyobbak képesek.

„Viszik-e a formák szerelmét? A szív megkönnyebbülésének képességét? Az ellágyulás titkát? Az elmélyedés és álom szent orvosságát? Hitem szerint aki Velencében élt, annak egy kicsit művésszé kell válnia, ha nagyon barbár volt is. Érzik-e ilyen metamorfózis a magyar publikumon? Ezren és ezren járnak Velencébe. De hiszen elkerülnek Rómába, Párisba, Münchenbe, Drezdába is. És — haza mennek.

Ősz van itt egyébként, csodálatos velencei ősz. Fázunk is olykor. A Lidón némely napon szinte hőködés fürödni . . . Írók és művészek hónapja a velencei szeptember. E napokban korán bukott le a hold. De fölséges képeket festett. Egészen Gauguin-szerűeket. És a csönd. Milyen csönd van most is. Az a csönd, amely önmagához vezet el az embert. Az embert, aki szegény, olyan messze bolyong mostanában önmagától. Ez fájdalmas is, de szép. És Velence ilyen őszi napokon csupa fájdalom és szépség.”

Egy-egy kor szépségeszménye s egy-egy művész szépségideálja több mozzanattól tevődik össze, sok mindent figyelembe véve érthető meg. Adynak is szét kellett néznie a világban, látnia kellett azt a gazdagságot, amit a polgári kultúra Párizsban együtt mutatott meg neki, látnia kellett a francia dél, a Földközi-tenger egyetlen szépségét, s mint költőnek is a *Vér és arany* korában kellett járnia, hogy korrigálja első velencei útjának elszietett beszámolóját, és hogy rányíljon a szeme a város valóban egyedülálló atmoszférájára: szépségére. Velencéről ez a kép él benne most már élete végéig. A háború alatt írt néhány versében is így tolu föl emlékezetében a város képe (*Hogy kevesen vagyunk, Intés az őrzőkhöz, Készülés tavaszi utazásra*).³

Velencei útján találkozott először a tengerrel. „ . . . és milyen sohase banális, milyen káprázatos, nagyszerű a tenger és itt a tenger” — írja még 1911-ben is, amikor a Földközi-tenger mellől és mellett indultak el Lédával ismét Olaszországba. A *Világba Utak és csalódások* főcímmel írt tárcasorozatának alcímeiből az út állomásait is megtudhatjuk: *Észak helyett megint Délre. Piza, Firenze s más csalódások. Firenze és a régi szemek. Nagy eltökélések Róma előtt.*

„S kanyarogtunk a tenger körül Genuán át Pizába . . .” — írja egy helyütt, s ezt a félmondatot azért szakítottuk így ki Ady cikkéből, mert valószínűen ez az útszakasz inspirálta az *Áldásadás a vonaton* intonáló strófáját:

² AEÖPM IV. 52–54. — Úti levelek. A cifra halottak. Párisban és Napfényországban. Athenaeum, 1949. Sajtó alá r.: FÖLDESSY GYULA. 162. L. még Beáta nővér sírja c. novelláját. — Úti levelek. Magyarok a hajón. I. m. 163. — Úti levelek. (Catania, szeptember 20.) I. m. 164–165. L. még Úti levelek. Magyarország és az antimilitarizmus. I. m. 172–173. — Garibaldiról: AEÖPM VIII. 18–19, 314.

³ Az őszi Velence. Párisban és Napfényországban . . . 165–166.

A tengerbe most hanyatlik a Nap.
Most fut leggyorsabban a vonatunk,
Most jön a legtöbb, nagy emlékezés:
Megáldalak.

Útját beárnyékolta a Léda-szerelem szakítást-előző válsága. Beszámolójának címszavába is ezért került be a csalódások. Ezt az utat már nem a civódásokkal együtt is boldog szerelmes Léda és Ady járják. Léda naplójából tudunk arról a félelmes tivornyáról, amelyet Firenzében alkalmi ismerősökkel ült Ady, hogy kijózanodva bocsánatot kérjen Asszonyától. Ilyen lelki állapotban írhatta Firenzéről Ady az inkább róla árulkodó mondatokat. „És Firenze, melyről eldalolták már a legpompásabb jelzőket s kihagyták azt az egyet, melyre ma is döbbenen rázódik meg az én ideges fejem: lármás. Az emberek ok nélkül, indulat nélkül ordítognak, mintha csak azt akarnák fejbesújtóan tudatni, hogy ők nem a renaissance szobrai.” Ezt a privát rossz érzését rávetíti aztán a történelmi Firenzére is: „És a város, mely sehonnan nézve se tud királyi és méltó szépségű lenni, érthetetlen halmazhelye egykori hatalmaknak, isteni embereknek s alkotásoknak.”

Kevésbé elfogult pillanatában papírra vet Ady azonban egy olyan prózai vallomást is Firenze ürügyén, amely metafizikus költészete egyik nagy motívum-körével rokon. *Firenze és a régi szemek* írta kis glosszája fölé a várossal némileg megenyhült költő. A szem Ady lírájának egyik szembetűnő szimbóluma. Első kiéneklései ott vannak már az *Új versekben*: *Hunyhat a máglya, Mert engem szeretsz*.

Áldott csodáknak
Tükre a szemed,
Mert engem nézett.

.....

Áldott ezerszer
Az asszonyságod,
Mert engem nézett,
Mert engem látott.

S hogy valóban mennyire lírai ihletének mélyéről fakadt ez a motívum, arról vallanak későbbi versei is: a *Vér és aranyban* *Add nekem a szemeidet*. A szerelem nagy válságának idején viszont a megkapaszkodás, a valamit megtartani akarás fejeződik ki benne: *Nem adom vissza*. Megjelenik a Csinszka-korszakban is: *Őrizem a szemed*.

S íme, mit olvashatunk az említett kis glosszában „Igen: ez a föld s az egész látható világ arravaló, hogy jöjjenek mindig új és új emberek, kik mindig és mindig újnak lássák. Firenze, a szétkürtölt tündériességű, hívő, vonzó Firenze, a régi szemek városa, de nem múzeuma a régi látásoknak, hanem kultusz-helye. Firenze azért van és él, hogy a régi szemek jussát hirdesse, a régi szemek örökéletét elhitesse s alkalmas, mai szemeket régiekre váltson. Nemcsak Tizian, Rafael s mások festett, régi szemei néznek rám s nemcsak azok szemei, akik látásukat valamikor kőbe, térbe, alakba vitték. De a bennszülött firenzeieknek, csaknem mindnek, régi a szem, régi kutatással és lobogással s akik idegenek szerelmesek Flórencbe, szintén régi szeműek.”

A városnak is ezek a régi szemek adnak mentséget Ady szemében: „Firenze asszonyai nem egy nagyon elkülönbözött szépségfajta, de a szemek olyan titokzatosak és régiek, hogy meg lehet értük a szemek antikvitását szeretni. Ezekkel a régi szemekkel Flórenc valóban látható paradicsomként, melynek se hiányai, se kigyói nincsenek.”

Tizian, Rafael emlegetése valószínűvé teszi, hogy Ady képtárban is — valószínűen az Uffizi-ben — megfordult Firenzében. S talán azért említi éppen e két nagy művész „festett, régi szemei”-t, mert mindketten, de különösen Tizian, nagy portréfestők is voltak.

S ahogy glosszáját folytatja, a befejező mondatok *A minden titkok versei* néhány darabjának desiffráló kulcsaként olvashatók: „A hajlamok szegény, cammogó vándorok az embergenerációkban, de a szemek ragyogó, gazdag, száguldó kéjtutazók. Etruszk, görög, mindenféle szemmel volt találkozásom Firenzében s olykor-olykor egy-egy hideg, kék szempár fagyasztott meg egy pillanatig, egy pillantással. Milyen Északról, milyen régóta, mennyit utazhatott ez a gögös, fagyos szempár s vajjon ki fog Firenzére nézni vele ezer év múlva?”

A minden titkok versei, Az Élet-Halál titka-ciklusának reinkarnációs verseivel rokon ez a glosszába-rejtett vallomás. Az elrejtett arcok, Az idegen arcok, Akit egyszer megláttunk.

Ezernyi idegen szemre
Vet naponként képet az arcom
S ezer idegen arccal alszom,
Kik a szemembe temetvék:
Ezer rémlés és száz emlék.
.....

Hívős szemek légiói,
Hiába tűntök messze-messze,
Nagy titkokkal bele van edzve
Szemünkbe, kit egyszer láttunk:
Egymással éltünk és háltunk.

S ki rámtekint, kit megnézek,
Akármilyen undorral tettük,
Egymást örökre elszerettük,
Mert az utolsó látásig
Álmunk: a másik, a másik.

Ha a Firenze inspirálta Ady-szövegből Ady metafizikus költészetének titkait próbáltuk megfejteni, meg is fordíthatjuk vizsgálódásunkat. A vers szem-motívumával visszautal a prózai szövegre is, de több is annál. Vallomás Ady világot ölelő pánhumanizmusáról. Túl a szem-szimbólumon, ennek a reinkarnációs életérzésnek legnagyobb pillanatát is az említett verseket magába záró *A minden titkok versei* kötet őrzi, s ez: *A föltámadás szomorúsága*.⁴

„... minden beteges nyugalanságomat már naponként győzve veri egy új, nagy-nagy titkos nyugalanság, jóleső, mint a boldog halál lehet. Rómát érzem, hogy Rómát látom nemsokára... a Földnek és Időnek öröme, legszebb szimbóluma, Róma, tüzeni, hogy vár.” – vizsgáltatta magát firenzei rossz napjain. De Róma előtt mégis újra és újra fogadkozik – *Nagy eltökélések Róma előtt*, írja glosszája címében is – már-már annak az embernek a cinizmusával, aki maga előtt is szégyelli, s éppen ezért rejtegetni igyekszik meghatottságát.

„Úgy gondolom, hogy úgysem jöhet semmi s úgy utazom el, mintha valaki más helyett, megbízásból robotolnék le egy utat. És úgy fogadkozom mégis, mintha engem fenyegetnének szuggesztív-veszedelmek s jóelőre védekezem Róma ellen. ... Borzasztó módon ismerem, érzem az örök emberi gyöngeséget, mely énbennem fokozottan munkál: egy név: egy hagyomány, egy jelszó megbabonáz. Nos, én nem akarok még csak Goethe módszerével sem közeledni Rómához, hogy csak azt látom Rómának, amit én akarok és csak annyit... Eldobom ezennel öt-hat Róma legendáját, a maiét is, vágyom arra a shakespeareien durva szerepre, hogy Róma nekem csak egy vasúti állomás...”

⁴ Utak és csalódások. (Észak helyett megint Délre.) – (Piza, Firenze és más csalódások.) – (Firenze és a régi szemek) Párisban és ... 307–309. L. még Kisfaludi Strobl Zsigmond: Emberek és szobrok. Bp. 1969. 37., 49.

Ady római napjainak Elek Artur, akit Ady maga nevez „Rómában élő és Rómával élő” barátjának, volt a cicerónéja. 1919-ben a *Nyugat* Ady-émlékszámban meg is írta e pár hét történetét (*Ady Rómában*). Ez s Tolnai Gábor értő, szép elemzése (*Nyárdélutáni Hold Rómában*) feleslegessé teszi, hogy Ady római napjaival részletesebben foglalkozzunk. Hisz a kortárs emlékeihez úgylélegfelelőbb csak azt megerősítő kiszakított levélmondásokat tehetnénk hozzá. Hogy az esztétika az életben, a mindennapokban van, ez még talán annyira sem érdekelte Adyt Rómában, mint Firenzében. Nem is csoda, hisz annyira önmagával volt elfoglalva, hogy ettől a belső rettenettől nehéz lett volna mást meglátnia. Ahogy Elek Artur pontosan lejegyezte: „... szétnyitotta előttem a lelkét és rákényszerített, hogy belétekintsek. Megdöbbentő dolgokat láttam benne. Egy régen kigyulladt, egész életére és költészetére végzetes szenvedélye akkor volt benne kialvóban...”

S mégis, Rómát is mélyen — lényegileg! — értette. Prózában is megfogalmazta, amit versében írt: „Nem igaz semmi sem, a Goethe igazsága sem: ebben a városban van elrombolva, elépítve és fölépítve minden, amiből a mi lelkünk összerakódik.” Ahogy versében olvashatjuk:

Örökkön éltem, élek,
 Csupán hüvelyt cserélek,
 Mint Ulisszesz görög.
 Áldom a nyüzsgő Rómát,
 Mindennek átfogóját,
 Pulyásan is nagyot.
 Ma, hogyha úgy akarnám,
 Alkonyi álom karján
 Akár Remus vagyok.
 Nézem a mai nőket,
 A volt és lesz időket:
 Be régen élek itt,
 S be minden élet mindegy
 S a Hold már ismer minket,
 Vigyorog s nem hevít:
 Sandítva száll Rómára.

(*Nyárdélutáni Hold Rómában*)

Hold-motívumával Ady fontos művészi jelképével él ez a szintén reinkarnációs vers.⁵

S az olasz szellem mit adott alkotó génuszának? A múlt nagy festői, szobrászai közül Michelangelót, Tintoretót említi. „Ugye ismerik a Botticelli vásznát?” — kérdezi egy helyütt: „Mars alszik, álmodik. Vénusz nézi. És, oh, miként nézi!... Van abban a nézésben gyöngéd-ség és tigrisség. És valami csodálatosan bájos, de gyilkos *irónia*... Vénusz nem szereti, ha a férfi álmodik.” — írja *Vénusz és az álmok* című cikkében, ahol azon tündöklő: helyes-e, hogy a franciák római művészházába, a híres Medici-villába feleséges művész nem teheti be a lábát. Tarcájának már a címébe ismét csak lírája egyik ismert jellemző szava, az *álom* került be. „A Művész kiegyezhet minden más istennel. Evvel az eggyel, Vénusszal nem. Ez az egész férfiút követeli s az összes álmokat” — ítél Ady.

Olasz írói névsora is alkalmi — szétszórt publicisztikai megjegyzéseiből, elejtett szavaiból, verseiből állítottuk össze — mégis kirajzolódik ebből az olasz kultúra nagy útja Danté-tól

⁵ Utak és csalódások. (Nagy eltöklélések Róma előtt.) — (Róma és az első csodálkozások.) I. m. 309—310.

— a futuristáig. Tud szinte mindenkiről Itália irodalmi múltjában: Dante, Petrarca, Boccaccio állanak az élen, hogy néhány század átugrásával elérkezzék saját koráig; Carducciig s a veristáig. S ha részleteire bontjuk olasz irodalmi érdeklődését, úgy felelhetünk kérdéseinkre is: mit adott az olasz kultúra Ady alkotó szellemének.

Dante, Petrarca olasz írói névsorának leggyakrabban emlegetett nevei: állandó felsoroltjai, Dantéért egész életében rajongott. Egy nagyon szép vallomását ismerjük erről már egész fiatal korából 1902-ből: „Hát ki élt igazabban: Pál apostol, Don Juan, Dante, Spinoza vagy egy tökéletesebb Vanderverde, akinek a szavára esetleg száz millió európai ember azt mondja majd egy napon: ime elérkeztünk a perchez, amikor egészen új képet adunk a világnak?!” — kérdezte *A hétről* írt erősen szubjektív, lírai hangvételű jegyzeteiben. Saját kérdésére így válaszolt: „Pál apostolt, Don Juant, Dantét, Spinozát, talán Offenbachot is és ezt az eljövendő nagy szózatolót vélem a *nagy emberi típusok* testesítőinek.” Így válik jelképivé Dante neve már a pályakezdő Ady gondolatvilágában.

S ez a jelképiség gyakran felbukkan Ady publicisztikájában szinte élete végéig. „Nincs itt fejlődés, nincs itt reménység. Ez itt a Dante szomorú világa . . .” — ítelt koráról 1903-ban. Az első orosz forradalom napjaiban „. . . Dante földszíni óriás poklának . . .” nevezi a cári Oroszországot is. Dante három részes *Komédiájából* a *Pokol* hatott legerősebben Ady gondolkozására. Kardos Tibor fűzi magyarázatként a *Pokol* első terzinája második sorához: „A »sötétlő erdő« nem egyéb, mint a firenzei közélet, politikai szenvedélyeivel, csábításaival egyetemben.” Adyt Dante szenvedélyes politikai érdeklődése kaphatta meg, s méginkább az, hogy az egyedi esetek, az emberi bűnök a *Pokolban* jelképesek is: oly rokon volt mindez saját szimbolista művészi alkatával.

S Ady szívében visszhangot vert Dante félelmetes indulata, szenvedélye is, amivel az emberi bűnök felett ítélkezett: „Mind-mind örököltünk valamit . . . ami olyanná teszi a kacagásunkat, mintha egy Danténak örülnönk, ki megvizitel bennünket a pokolban.” — vallott erről.

Dante neve hazája szinonimájaként is olvasható Ady publicisztikájában: „Dante . . . nemzeté”-ről írt 1905-ben.

S a Dante-fordító Babitsnak küldte a dantei terzinákban írott *Nagy lopások bűne* című versét is. *Dante ezt, ha jobban is, valahogyan így írta volna meg* — írta verse alcíméül. Ismét csak a koráról, kortársairól, korának közéletéről, politikájáról szenvedélyesen ítélkező Dantét idézte Ady ebben a versében. A *Ki látott engem?* magyar verseit összefogó *Sípja régi babonának*-ciklusában kapott helyet. Olyan Ady remeklések mellett, mint a *Két kuruc beszélget*, *Új törvényt*, *Werbőczi*, *Beteg századokért lakolva*, a *Törökországi levelek* utolsó darabjait író Mikest aposztrofáló *Az halottas ünnep*, a *Sípja régi babonának*, s hogy a Dante-ihletben is fogant *Nagy lopások bűnével* legrokonabbat említsük: *Az undor óráiban*. Akkor már Ady és a magyar progresszió legjobbjai világosan látták, hogy az uralkodó réteg saját önös érdekeiért a nemzetet is feláldozza és háborúba viszi az országot. Adyt is ez az indulat fűtötte, amikor a Dante szenvedélyét is megidézni tudó *Nagy lopások bűnét* írta.

„. . . Ezek itt honuk fórumát földülták,
Hulla-csarnok ez, ahol se meghalni,
Se föltámadni nem tudnak a hullák.

Vezérük is csupán rosszul szavalni
Tudott a híres magyar becsületről
S hagyta hazáját förtelmeket falni.

Akkoriban a jó magyar szemekből
Riadottan némult ki az igazság,
Hisz lopták a csillagot az egekről.

Honnak atyái honuk veszni hagyták
S itt maradnak, míg felejtik emléküket,
Unokáik, a koldus istenadták.”⁶

„... igaz, hogy mi már tizenhárom éves korunkban túl Boccacion...” „Ha a mítoszt le nem járatták volna a Lukiánoszok, Boccaciok, Offenbachok, Heinék és Tolnai Lajosok...”
„Tassot fejedelmi nők koronázták meg. Petrárka fejét Róma és Páris egy napon akarta borostyánnal övezni.” Így sorakoztathatjuk egymás mellé az Ady vallomás-részleteket, hogy az olasz középkor Dante melletti másik két legnagyobbja, Boccaccio és Petrarca iránti érdeklődését bizonyítsuk.

Egyik párizsi tárcájában (*Mert kő volt a szíve Laurának*), amikor még legenda-romboló korszakát élte, eljátszott azzal a gondolattal, hogy Laura és Petrarca talán nem is voltak *fehér-szerelmesek*. Később szánta-bánta ezt a könnyelmű feltételezését, és egy későbbi párizsi írásában (*Halott írók megrágalmazása*), már azt írta, hogy sohase bocsátja meg magának, amiért ilyen könnyelműen fantáziált korábban. Igaz, korrigálta önmagát már jóval előbb is: „Laurát, az igazit, tán Laurának sem hívták. Petrarca a saját maga számára volt szerelmes, a saját szomorúságára, könnyeire és szakállára, ha volt neki. De nem a világ számára, hogy az benne asszonycsábító Don Juant lásson.” Itt már fogalmazódik szerelmi lírájának egy oly annyira adys gondolata, amelyet végső formájában *A Hágár oltára* című versében így olvashatunk majd:

Úgy csókolok én, mint egy isten:
Friné és Genovéa rokon,
Mikor én csókolok. Nem a némbert,
Én magamat csókolom.

Laura és Beatrice bekerültek Ady jelképei közé is. Gyakran idézte őket.

Ceruza-sorok Petrarca könyvében adta egyik verse címének, hogy aztán verseit utoljára kötetbe gyűjtve, *A halottak élen* egyik ciklusa fölé is ezt írja címként. A Lédával szakító, ifjú karok kikötőjébe újra és újra bevező költő versei találhatóak itt: a ciklus nagyjából a Léda és Csinszka közötti korszak érzelmi hamuját őrzi. Benne olvasható néhány igen szép Hold-motívumos verse: *Vörös tele-Hold emléke*, *A fogó Hold*, *Vándor, téli Hold*. A ciklus élen áll *A nagy Hid*: Ady kései szerelmi lírájának még szimbolistá költészetében fogant mester-darabja:

Nagy Hidnak szép, támos hajói,
Ti, Életen ringva átvivők,
Ma nektek fogok gyónva gyónni,
Tegnapi és mai nők
És talán holnapiak.

.....

Vertem a nagy Hidat ragyogva
S mint a régi, ős szerelmesek,
Úgy gondolok az asszonyokra:
Egyik se volt kevesebb
És többet egyik sem ért.

⁶ AEÖPM VI. 69. — Dantéről: i. m. III. 78. — IV. 97. — VI. 37. — Dante: Isteni színjáték. Európa, 1957. 7. — AEÖPM VIII. 174. — I. m. VII. 63. — Babits Dante-fordításáról. I. Ne tessék bántani c. kiadatlan glosszáját, amelyben „Babits Mihály gyönyörű és nemes” Dante-fordításáról beszél. Közli: FERNÖ M.: Följegyzések a Nyugat folyóiratról és környékéről, 1960. 109.

— így intonálja Ady a *Ceruza-sorok Petrarca könyvén* ciklust, s „... a régi, ős szerelmesek” félsor már a címbe invokáció-szerűen bekerült nevet is magyarázza. A címadó vers nemcsak egyenes célzás Petrarca-ra, de a petrarcai hangulat tökéletes eltalálása is:

Itt az írás: nem legényes sorok,
Régi epedések, régi torok
Búgása bőgött így ezelőtt,
Így írtak a hajdani nem szeretettek,
Így írtak a régi, bús szeretők.

Nem azért írok, hogy fordítsd felém
Fehér orcád. Óh, már beérem én,
Ha torkomon buknak a szavak.
S szám kérdeni, kérni se, mást sohse merne,
Mint a sírást és sírni talán szabad.

Boldog vagyok, mert nagyon szenvedek,
Boldog vagyok: érted vagyok beteg.
Halálra szánt, mint rég ezelőtt,
Mint régen a hajdani nem szeretettek,
Mint régen a régi, bús szeretők.

(*Ceruza-sorok Petrarca könyvén*)⁷

„Ekkoriban olvasott el, és szerzett meg néhány Carducci verset is.” Ady Lajos datálja így, váradi eredetűnek bátyja Carducci-ismeretét. S hogy nem tévedett, igazolja, hogy éppen Ady korai publicisztikájában találjuk a legtöbb Carducci-utalást. Amikor a hazafias kritika felhördült az *Új versek* adys-leleményű új szimbóluma, *A magyar Ugaron* szemükben nemzetgyalázó stórfái miatt, egy lipcei tisztelőjének küldött szerkesztői üzenetében, Ady több nagy név — Heine, Byron és mások — mellett így idézte a maga mentségére a Carducciét is.

„Carducci, a legnemzetibb olasz költőnek sok verse kétségbeesés Olaszország miatt s vad a mai Olaszország ellen.” — „Carducci úgy átkozza olasz honfitársait, hogy az már szinte sok...” — fogalmazta meg korábban is. Carduccit is idézi annak igazolására, amit egyik politikai cikkében is megtaláltunk és elemeztünk: az eszmények és a valóság hogy kerültek szembe egy nemzedék életében: „Carducci is azt mondja: Rómát kértük, Bizáncot kaptunk.”

Ismeri Carduccit, a radikális gondolkozású költőt is. Tud a nagy olasz poéta — ez is Ady jelzője — *Inno a Satana* (Himnusz a Sátánhoz) című ódájáról is, amelyben Carducci a Sátánt mint a progresszió tüzének gyújtogatóját ünnepli. Igaz, a maga forradalmár alkatához hűségesen, amikor a szabadkőművesek római kongresszusáról írt, így fogalmazott: „Azonban Carducci himnuszánál is bátrabb a mi himnuszunk. Már fölzengett Rómában is, a Vatikán tövében. Multkoriban oda sereglettek volt az egész világról.”

S Carduccival már egy kortárs költőt említhetünk meg Ady sokrétű olasz érdeklődéséből. Carducci szenvedélyesen vallotta a klasszicizmust saját művészi krédójaként, de élete utolsó évtizedeiben már fellépett — a naturalizmus nagy európai hullámveréseként — Olaszországban is a *veristák* nemzedéke. Megszületett az új irodalmi irányzat: a verizmus. Ismert ma már, hogy Ady művészi útján milyen sokat jelentett a naturalista iskola-programjával, az Élet és igazság hirdetésével való megismerkedése. Természetesen a nagy példaképei itt Ibsen, Hauptmann voltak, de nem vétünk az irodalomtörténeti hitel ellen, ha megemlíjtjük,

⁷ AEÖPM V. 108. — III. 26. — I. 260. — V. 94. — Laura férje nyilatkozik. VI. 67. Halott írók megrágalmazása. Párisban és Napfényországban, 287.

hogyan tudott az olasz veristákról is. Már egy egészen korai — 1899-ből való — színikritikájában, amelyben egy divatos-hazug darabról szedte le a keresztvizet, így írt: „... Ibsen, Hauptmann, Sudermann, Pinero, Bracco és Thury Zoltán remekeinél, melyekben kevesebb a te fogalmaid szerinti szép, de van bennük élet, van bennük igazság.” — állíttatja szembe a letegezett közönség ízlését a maga — naturalista iskolából merített — eszményeivel.

Kortársai közül szerette és emlegette az Élet mellett magukat elkötelező olasz költőnőket. Amikor — még Váradon — Ady szabadelőadást tartott egyszer a tudományos szocializmusról, Ada Negri, a korában híres olasz szocialista költőnő egyik versét szavalták. S amikor már az *Új versek* idején a kortárs magyar költőnőkről írt, így bátorította őket: „Végre is az asszony-ego Annie Vivanti-ban sem kicsi, de az Élet nagyobb mindennél. Annia Vivanti meg tudta érezni s csókolni ezt a nagy életet.”

D'Annunzio, a kor magyar sajtó epitetonja szerint: a reklám király Ady szemében is „A vén, hiú javíthatatlan. A vén nem őszinte” volt. „D'Annunzio szerelmeiről többet írnak a lapok, mint drámáiról” — jegyezte meg epésen. Hogy azonban mégis valakinek látta, akit számon kell tartania, ezt egyik novellája hőséval mondatta ki. „D'Annunzióra is kíváncsi volnék, mit fog csinálni a következő tíz évben.”⁸

Böllöni György forrásértékűen igaz szavú könyvéből, *Az igazi Ady*ból tudjuk, hogy Ady Párizsban olvasta Marinetti nemzetközi költői folyóiratát, a *Poesiát* is. Hogy viszont a futuristák is számontartották őt, azt az 1911-es olasz útja után a *Nyugat*ba írott kis jegyzetéből ismerjük hitelesen.

„Ama nem kevés számú boldog magyarok közül való vagyok én is, akit Milánóból meg szoktak szerencsétlenül évek óta már a futurizmus új és új manifesztumaival... Hát én utálok a futuristákat, természetesen csak azért s elsőképpen azért, mert nem nagyon tehetségesek, de nagyon programmosak.” — ítélte Ady szkeptikusan a futurizmusról.⁹

E tanulmány nem statisztikai összegezése akart lenni Ady olasz érdeklődésének. Az olasz kultúra eleven jelenvalóságát, hatását kívánta bizonyítani Ady gondolkozásában és művészetében.

Francia orientációja elfedi Ady olasz érdeklődését, holott összesen közel fél évet töltött Itáliában, s ha ez nem is említhető együtt Párizs-Azur-ország-élményével, közvetlenül ez után következik. (Csak az antik kultúrák közül a görögség és a latinság állt még ilyen közel hozzá.) Versei ihletője volt az antik múlt, ill. az olasz táj. Publicisztikájának pedig jó pár darabja — úgyszintén novelláinak is — Olaszországból keltezett, ill. olasz vonatkozású.

Alkalmi ez az érdeklődés és nem olyan célratörően mohó, mint Ady francia olvasottsága. Alkalmiságában is fontos tanulságokat rejt azonban Ady művészi útjáról és a költő koráról egyszerre. Itt is alkalmat talált arra, ami szerinte „... a művész ember fájdalmas gyönyörűsége... hogy énjét, lelkét egyre növeli.”¹⁰

⁸ Ady L.: A. E. 86. — AEÖPM VII. 197. — V. 200. — VIII. 252. — I. 22. 213. — VII. 102. — VI. 277. — VII. 207. — Ady novellája címe: Kovács Béla vallomása.

⁹ La fanciulla del west. Vallomások és tanulmányok. Athenaeum, 1944. Sajtó alá r.: FÖLDESSY GYULA. 267–268. — Nemrég Rómában a Poesia-ban megtaláltam a futurizmus első kiáltványát, amely a folyóiratot rendszeresen olvasó Ady kezébe kerülhetett: *Fondation et Manifeste du Futurisme*. — Marinetti aláírásával, franciául és olaszul: Poesia, V. 1909. 1–2., 1–8.

¹⁰ Párisban és Napfényországban 169.